

7. Шюц А. Структура повсякденного мислення / А. Шюц // Социологические исследования. – 1988. – Т.2.

8. Шюц А. Структури життєсвіту / А. Шюц, Т. Лукман; пер. з нім. та післямова Вахтанга Кебуладзе. – К.: Український Центр духовної культури, 2004. – 558 с.

References

1. Bogachov A. Dosvid i sens. Monografiya / A. Bogachov. – K.: Duh i Litera, 2011. – 336 s.
2. Husserl E. Logicheskie issledovaniya. Kartezianskie razmysleniya. Krizis evropeiskih nauk i transsendentalnaia fenomenologiya. Krizis evropeyskoho chelovechestva i filosofii. Filosofiya kak strohaia nauka / E. Husserl. – Mn.: Harvest, M.: ACT, 2000. – 752 s. – (Klassicheskaya filosofskaya mysl).
3. Kastels M. Internet–galaktyka. Mirkuvannia schodo Internetu, biznesu i suspilstva / M. Kastels. Per. z angl. – K.: «Vidavnitstvo «Vakler», 2007. – 304 s.
4. Makliuen H. M. Halaktyka Hutenerba: Stanovlenie cheloveka pechataiuscheho / H. M. Makliuen; per. I. O. Tiurnoi. – Izd. 2–e. – M.: Akademicheskii Proekt; Haudeamus, 2013. – 496 s.
5. Shiuts A. Izbrannoe: Mir, svetiaschiisa smyslom / A. Shiuts; per. s nem. i angl. – M.: «Rossiiskaia politicheskaia entsiklopediia» (ROSSPEN), 2004. – 1056 s. – (Serii «Kniha sveta»).
6. Shiuts A. O mnozhestvennosti realnostey / A. Shiuts // Sotsiologicheskoe obozrenie. – 2003. – Т.3. – №2. – S.3–35.
7. Shiuts A. Struktura povsednevnogo myshleniia / A. Shiuts // Sotsiologicheskii issledovaniia. – 1988. – Т.2.
8. Shiuts A., Lukman T. Struktury zhittiesvitu / A. Shiuts, T. Lukman; per. z nim. ta pislamova Vahtanha Kebuladze. – K.: Ukrainnyi Tsentr duhovnoi kultury, 2004. – 558 s.

Shevchuk Yu. A., postgraduate student of the Department of Philosophy, National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute» (Ukraine, Kyiv), yulya05.90@bigmir.net

The phenomenon of virtual reality and the life–world of modern human

The article considers the possibility of attracting phenomenological concepts «life–world», «everyday life» and «intersubjectivity» for analyzing the phenomenon of virtual reality. Relevance of the research is related to information society development vector and the impact of new technologies on the fundamental changes of modern human. The author analyzes the phenomenological conceptual strategy of E. Husserl and A. Schütz and uses them to analyze the impact of virtual reality on the structure of consciousness of modern man, his understanding of the world and everyday life–world. Consideration of these concepts allows using the comparative method to analyze the meaning of the concept of «everyday life» and «life–world», and to represent their methodological potential to of the study of the phenomenon of virtual reality on the structure of consciousness, daily life of modern human, interaction reality and virtuality in modern culture.

Keywords: information culture, virtual reality, life–world, everyday life, intersubjectivity, reality and virtuality, interactivity.

Шевчук Ю. А., аспирантка кафедри філософії, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут» (Україна, Київ), yulya05.90@bigmir.net

Феномен виртуальної реальності і проблема життєвого миру сучасного людини

Рассмотрена возможность привлечения феноменологических концептов жизненного мира, повседневности и интерсубъективности к анализу феномена виртуальной реальности. Актуальность исследования обусловлена информационным вектором развития общества и влиянием новейших технологий на фундаментальные изменения бытия современного человека. Автор анализирует феноменологические стратегии Е. Гуссерля и А. Шюца и привлекает их к анализу влияния виртуальной реальности на структуру сознания современного человека, его мировоззрение и повседневность жизненного мира. Рассмотрение этих концепций позволяет проанализировать значение категорий «повседневность» и «жизненный мир» и представить их методологический потенциал в исследовании влияния феномена виртуальной реальности на повседневный жизненный мир современного человека, на взаимодействие реального и виртуального в современной культуре.

Ключевые слова: информационная культура, виртуальная реальность, жизненный мир, повседневность, интерсубъективность, реальное и виртуальное, интерактивность.

* * *

УДК 008+130.2

Слівінська А. Ф.,
кандидат філософських наук, доцент кафедри
філософії, Київський Національний університет
культури і мистецтв (Україна, Київ),
alina.slivinska@gmail.com

ІДЕЙНО–ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПАЦИФІЗМУ ЯК СУСПІЛЬНО–ПОЛІТИЧНОГО РУХУ: ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ

Розглядається еволюція пацифістських ідей в європейському інтелектуальному ландшафті другої половини XIX – початку XX ст. і їх вплив на становлення «практичної» ідеології миротворчих рухів. Аналізуються зміст і обсяг поняття «пацифізм», здійснюється спроба представити сутнісні характеристики пацифізму як світоглядний принцип і певний спосіб мислення, спрямованого на реалізацію ідеї «вічного миру».

Ключові слова: пацифізм, типологія пацифізму, традиція ненасильства, «вічний мир», І. Кант, німецький пацифізм, В. Оствальд, «сентиментальні» пацифісти, пацифісти–реалісти, П. Натюрн, російський пацифізм.

Світове співтовариство, як зазначає А. Неклеса, постало «...перед «диявольською альтернативою», перед вибором між імперативом створення комплексної системи глобальної безпеки, що «орієнтована на новий орган всесвітньо–політичної влади» (З. Бжезинський), або можливість переходу до неklasичних сценаріїв нової, нестаціонарної системи глобальних відносин [17].

Подібна ситуація склалася і на початку XIX – XX ст., коли виявилася цілком очевидною нездатність прагматичного раціоналізму як основи технічних досягнень другої технологічної революції, що позитивно вплинула на спосіб життя населення країн Західної Європи, підвищивши його матеріальний добробут, розв'язати суперечності і протиріччя тогочасного світу.

Дослідження пацифізму, з'ясування його філософських засад є актуальним у зв'язку із деструкцією сучасної архітектури міжнародних відносин і кардинальними змінами геополітичного ландшафту. Зростання міжнародної напруженості, апокаліпсичні прогнози стосовно майбутнього спричиняють дискусії європейської інтелектуальної еліти, що стосувалися системи ціннісних орієнтирів та ідеологічних принципів громадсько–політичної діяльності.

Пацифізм як миротворчий рух набув організаційного оформлення, став «практичною» ідеологією масових громадських рухів, почав впливати на суспільно–політичні процеси. В цьому контексті пацифістські ідеї стають предметом гострої ідейної полеміки, а їх всебічне дослідження виявляється гранично актуальним.

Ініціювання серед західних і вітчизняних вчених, що займаються проблемами національної безпеки, не лише дискусій і роздумів про природу і характер війни, а й і розробку стратегії збереження миру в нову епоху.

Концептуальне осмислення нових загроз і викликів вимагає звернення до пацифізму як суспільно–політичної ідеології і практики й категорій, які використовувалися в науковій думці кінця XIX – поч. XX ст. А знайомство з історією пацифізму, виявлення його ідейно–теоретичних засад дозволить глибше зрозуміти його роль в концепції безпеки в XXI ст. і принципи побудови нової архітектури міжнародних відносин.

В сучасному складному і непередбачуваному світі, де зростають етнічні, релігійні, політичні конфлікти і протистояння, виявляються під загрозою ненасильство і пацифізм як одна із найважливіших цінностей європейської цивілізації. Ці цінності народи Європи

завоювали, вистраждали і виховали в собі впродовж своєї історії і особливо після двох жакливих світових війн. І тому їх захист виявляється вкрай важливим, як на теоретичному, так і практичному рівні.

В колективній монографії «Пацифізм в історії. Ідеї і рухи миру» представлені дослідження проблем пацифізму науковцями з різних країн (Англія, Німеччина, Росія, США, Франція, Швейцарія, Японія), які аналізують особливості західного, східного та російського пацифізму. І в першу чергу це стосується історії його становлення та розвитку в країнах Європи, Азії та США, починаючи з давніх часів і до Другої світової війни. Подається узагальнена картина пацифізму як теорії і конкретно-історичної практики. Зокрема, досліджуються еволюція пацифістської ідеї, її розвиток в Новий час, появу різних товариств миру в Європі в XIX столітті, створення пацифістської доктрини і втілення її в життя в діяльності різних антивоєнних організацій [20].

Витоки російського пацифізму на теренах Російської імперії кінця XIX – початку XX ст., еволюція ідей пацифізму в пострадянському просторі стає предметом аналізу в дослідженнях російських вчених Р. М. Люхіної [7; 8; 9], Т. О. Павлової [19], А. В. Масліхіна [14; 15]. Вони також акцентують увагу на тому, що в радянській історіографії історія пацифізму розглядалася мало і однобічно, що зумовлювалося ідеологічними стереотипом, згідно з яким пацифізм представлявся не лише як абстрактне, а й космополітичне, некласове явище, чуже для ідеології марксизму.

Т. О. Павлова аналізує зв'язок пацифізму з християнським вченням, його глибоку просякнутість прагненням до миру, миротворчою діяльністю православної церкви. Особлива увага звертається на доктрину Л. Толстого, який в своїх філософських і релігійних творах розвивав християнське вчення про неспротив злу насильством. Письменник вказував на історичну необхідність і не тільки його філософського обґрунтування, а й практичного втілення в життя закону не насилля і допомагав миротворчій діяльності різних сект, рухів і окремих осіб [19].

Д. А. Сдвижков в своїй роботі розглядає історію виникнення та розвитку пацифізму в Німеччині з першої пол. XIX ст. до 1914 року. Разом з ідеологією та організацією миротворчого руху автор досліджує його зв'язок з політичною культурою і політичною системою Німеччини. Окрема глава присвячена зусиллям німецьких і російських пацифістів запобігти зіткненню обох країн напередодні Першої світової війни [21].

А. Харнак, К. Каду, Р. Бентон, А. Карашев, Р. Клоуз, О. Бородін, Л. Митрохін досліджують пацифізм як невід'ємний елемент християнського світогляду, звертають увагу на специфіку ранньохристиянського пацифізму як одного з варіантів християнського ставлення до світу і війни.

О. Р. Бородин аналізує ідеї християнського пацифізму в контексті трьох основних точок зору християн на війну, що генетично пов'язані з ранньою християнською теорією неприйняття і засудження війни, що ґрунтуються на положеннях Писання, і в першу чергу на Нагорній Проповіді: заперечення війни як насильства і вбивства людей, теорії «справедливої війни» і «хрестового походу» [2].

В колективній монографії «Війна: чотири християнські погляди» здійснюється порівняння релігійно-політич-

них концепцій «непротівлення», «християнського пацифізму», «справедливої війни», «превентивної війни» [26].

А. Ф. Карашев робить спробу виявити специфіку ранньохристиянського пацифізму, як одного з варіантів християнського ставлення до миру і війни [11].

Л. М. Митрохін звертається до питання про особливу «релігійну» мову пацифізму, яка зробила можливим оформлення стихійних антивоєнних настроїв в пацифістську доктрину [16].

Дослідженням пацифізму як руху та ідеології займалися такі вітчизняні дослідники як В. Д. Бронніков, В. С. Удовенчук, А. А. Коваль та ін. В. Д. Бронніков та В. С. Удовенчук аналізують сутнісні характеристики поняття «пацифізм» та особливості головних етапів становлення пацифістського руху як суб'єкту міжнародної політики [3]. А. А. Коваль розглядає теорії непротівлення злу та концепції ненасилля як основних постулатів пацифістської діяльності [12].

Мета статті – з'ясування культурного контексту актуалізації ідеології і практики пацифізму в європейському інтелектуальному ландшафті, його вплив на суспільну свідомість.

Пацифізм як ненасильство, система моральних заповідей і цінностей як домінанта свідомості і екзистенції, смисло-життєвої орієнтації людини сягає в глиб тисячоліть, виявляється в культурі як Сходу, так і Заходу та має релігійно-філософське обґрунтування. Етика пацифізму при всьому різноманітті проявів завжди пов'язана з толерантністю, з визнанням і відстоюванням права іншого бути іншим, повагою до ближнього і дальнього, до життя в цілому.

Найбільш давня традиція ненасильства, як віротерпимість і повага до різних духовно-практичних вчень, складається в буддизмі та джайнізмі. Пацифізм в такому контексті постає як внутрішній моральний імператив і є результатом власного духовного зусилля особистості і моделі поведінки, що виключає будь-які насильницькі дії стосовно іншої людини. Миротворчі мотиви чітко проявилися вже в давньогрецькій драмі, зазвучали в Біблії, переважно в Новому Завіті. В Давньому Римі на тлі домінування сприйняття війни як неминучого і природного факту життя лише стоїки, продовжуючи космополітичну традицію кініків, яка відобразила негативне ставлення до війни як джерела народного зuboжіння, відстоювали єдність людського роду і розглядали війну як протиприродне явище

В західноєвропейській культурі уявлення про пацифізм формується під впливом поширення принципів гуманізму, раціоналізму, ліберально-демократичних ідей. Просвітництво увійшло в історію як епоха великих теоретичних проєктів встановлення всезагального миру, коли питання «вічного миру» стало одним із центральних в пацифізмі. В цьому велика заслуга сильної «пацифістської» орієнтації філософії І. Канта.

В сучасній науці виділяють наступні типи пацифізму: пасивний пацифізм, пацифізм активного ненасильницького спротиву, релігійний і етичний пацифізм, раціоналістичний і метафізичний пацифізм. Всі ці типи пацифізму попри відмінності об'єднуються принципами ненасильницької етики притаманної секулярним соціальним цінностям миру, рівності, суспільної злагоди, вітальним цінностям життя, здоров'я, безпеки, етичним цінностям гуманізму, милосердя, доброти, поваги, співчуття і ін.

Як вважає російський вчений, дослідник релігії Л. М. Мітрохін, пацифізм вперше постає в протестантизмі [16, с. 46]. А після наполеонівських війн поч. XIX ст., які послужили імпульсом для створення перших товариств миру, він набуває практичних вимірів.

На європейських теренах термін «пацифізм» вперше використовується в 1845 році для означення прибічників вирішення конфліктів мирним шляхом і походить від лат. «pacifiscus» – «миротворчий», та «рах» – «мир» і «fascio» – «роблю». Але на практиці поняття «пацифізм» і «пацифістський рух» почали застосовуватися лише після 1902 року.

У 1901 році французький юрист Е. Арно, який замінив Ш. Лемоньє на посаді президента Ліги миру і свободи, висловив пропозицію означити за допомогою терміну пацифізм та його похідних миротворчий рух, який на той час вже набув інституційних форм і організованого характеру. Історія термінів пацифізм і пацифіст мала продовження, оскільки Французька академія лише 12 листопада 1930 року на засіданні редколегії свого словника висловила за введення цих слів до його складу [5, с. 104].

Варто зауважити, що починаючи з термінологічної дискусії, коли 10-й Міжнародний конгрес миру в Глазго (1901 р.) зупинився саме на цьому терміні, запропонованому французом Е. Арно, і до сьогодні він викликає неоднозначні тлумачення як в середовищі науковців, так і серед широкого загалу.

Оксфордський словник визначає пацифізм як «... політику чи доктрину, яка відмовляється від війни і будь-яких форм насильницької дії як способів вирішення конфліктів, особливо в міжнародних відносинах» [24].

Пацифістами почали називати людей, для яких «вічний мир» є моральним імперативом саме в кантівському розумінні, як головна мета їх життя, а не службовий чи професійний обов'язок. Пацифізм сприймається як моральний вибір, неприйняття насильства і війни стає його граничним виміром.

Відмінність пацифізму як громадсько-політичного руху, світоглядного принципу від принципу політичної діяльності держави полягає в тому, що в останньому випадку він набуває імперативного характеру у формі закону й регламентується ззовні. В основі пацифізму як світоглядного принципу – віра в природну миролюбність людини, в рівність і братерство всупереч соціальним і національним бар'єрам.

На перших етапах пацифістський рух об'єднував людей, які головним засобом запобігання війн вважали засудження їх аморального характеру, вірили у дієвість переконання і мирних маніфестацій та заперечували правомірність справедливих і визвольних війн. Вони використовували засоби активної мирної боротьби: мітинги, страйки, бойкот (в тому числі економічний), неучасть в діяльності, що пов'язана з насильством (служба в армії, участь у війні), агітація, пропаганда та ін.

Європейські пацифісти сповідували універсальні цінності і кінцевою метою своєї діяльності вбачали у відповідності з трактатом І. Канта «Про вічний мир» створення «світової федерації народів». Так, в 1816 році представники різних англійських протестантських релігійних течій, в тому числі і квакерів, створили Лондонське товариство миру. В 1830 році на теренах континентальної Європи також створюється перше

товариство миру. Але всі ці організації не орієнтувалися на масову участь громадян у справах миру й стосувалися лише незначної частини населення і в першу чергу прихильників вільної торгівлі – фрітредерів.

З 1843 році починають скликатися міжнародні конгреси на захист миру, активізується діяльність політичних партій, становлення яких також припадає на цей період. У 1867 р. створюється «Міжнародна ліга свободи і миру», яка висуває вимогу заміни монархії демократичними способами правління, створення «Сполучених штатів Європи», міжнародної «армії миру» для припинення агресії, виступає за посилення антивоєнної пропаганди і просвіти. Значна увага приділялася розробці проблем міжнародного права, укладання відповідних договорів, конвенцій, правил арбітражу, процедури вирішення спірних питань тощо.

Для ранньому етапу розвитку пацифістського руху характерний оптимістичний погляд на природу людини, з якого випливало головне завдання діяльності інституційних структур пацифістського руху – просвітництво і моральне вдосконалення людства.

Інституалізація пацифізму як суспільно-політичного руху розпочинається з перших всесвітніх конгресів на захист миру, що об'єднували відносно нечисленні групи ідеалістів-пацифістів, які вбачали шлях до зміцнення миру переважно в поширенні релігійних принципів. Але поступово пацифістський рух зростає і поширювався на європейських теренах, а створена в 1867 р. в Женеві Ліга миру і свободи проголосила досягнення «миру через свободу».

Ця Ліга виступала, у відповідності з одним із пунктів кантівського проекту «вічного миру», викладеного в трактаті, за розпуск постійних армій, розвивала ідеї створення федерації вільних автономних провінцій і комун. В 70-х роках XIX ст. вона ініціювала створення Арбітражного трибуналу як гаранту миру, а у 1892 році в Берні було створено Міжнародне бюро миру. Створення Ліги стало визначною віхою в історії європейського пацифізму, оскільки протягом багатьох років вона боролася за утвердження принципів свободи і соціального оновлення суспільства у зв'язку з чим сучасники називали її «Асамблеєю європейської демократії».

Що стосується окремих європейських держав, то на теренах Німецької імперії пацифізм як інституціоналізований рух представляло Німецьке товариство миру в Берліні, а потім у Штуттгарті, і Союз міжнародної злагоди у Франкфурті-на-Майні, ідейні основи якого ґрунтувалися на універсальній пацифістській теорії, а у його зверненні «До німецького народу» (лютий 1893 року) закріплювалися принципи і форми пацифістської діяльності [21].

У Російській імперії організований пацифізм представляли Польське товариство друзів миру у Варшаві і Вітебський союз миру, Товариство миру в Москві і його Петербурзьке відділення. У 1909 році польський пацифіст, католик за віросповіданням, граф М. Тишкевич разом з О. Глинкою й О. Косачем заснували Київське товариство друзів миру, до складу якого входили історики, дипломати, представники духовенства. Відділення Товариства миру відкрилися в Ревелі, Новочеркаську і Тулі, а ініціативні групи діяли в Одесі, Харкові та Тифлісі [19].

Але пацифістський рух в імперії суттєво відрізнявся від європейського і обумовлювався специфікою

суспільно–політичних відносин, з огляду на які ідея миру не мала самостійного значення, а залежала від внутрішньополітичної ідеї визвольного руху. Для українців, як і для багатьох інших поневолених народів імперії, саме остання була визначальною.

Впродовж другої пол. XIX ст. відбувається диференціація миротворчого руху на «англосаксонський», що перебував під впливом нетрадиційної християнської етики (насамперед квакерів), і «континентально–європейський», який пов'язаний з ліберальною ідеологією, цінностями гуманізму і мав переважно світський характер.

Поступово в пацифізмі починає стверджуватися реалістичний підхід до розуміння природи людини, а розвиток психологічної науки в кінці XIX ст., її досягнення змусили в першу чергу лідерів пацифістського руху враховувати ірраціональне в людині. Це вплинуло на розширення розуміння «пацифізму» і його сприйняття як зусиль, що спрямовані на формування нової системи міждержавних відносин в основі якої принципи раціоналізму, гуманізму, розроблені ідеологами Просвітництва.

Зростання і поширення впливу пацифістського руху сприяло кодифікації міжнародного права, метою якого було запобігання війни в тому числі за допомогою діяльності міжнародних правових інститутів, серед яких інститут міжнародного права в 1873 році, Асоціація за реформу і кодифікацію права націй і тощо. Крім того, під час Всесвітньої виставки в Парижі в 1889 році було започатковано дві головні організації світового антивоєнного руху – Міжпарламентський союз (МПС) і Міжнародне бюро Миру (МБМ) в Берні на чолі з Е. Дюкоммюном, що стало координаційним центром міжнародних конгресів миру, щорічних Міжпарламентських конференцій і Міжнародних конгресів миру [25, с. 3].

Згідно з пацифістською оцінкою тогочасної ситуації потрібно було правовим шляхом зміцнити духовно і матеріально «світове співтовариство» задля того, щоб воно переросло в співтовариство політичне, і мир в розумінні відсутності війни перетворився би на «вічний мир» [21].

Відсутність єдності в пацифістському русі, пов'язана з розумінням природи цього явища, й зумовила у 1910 р. його кризу. З одного боку, означилися «сентиментальні» пацифісти, які інтерпретували мир в абстрактному і метафізичному сенсі, фактично отожднюючи його з любов'ю до ближнього, з іншого – пацифісти–«реалісти», які розглядали боротьбу за мир як чинник політичної організації світу [5].

Кардинальна інверсія поглядів пацифістів напередодні Першої світової війни пояснює аберацию ідеології пацифізму виявилася у вересні 1911 року під час італійсько–турецької війни. Так, «войовничі пацифісти» до цих подій вірили, що Юлій Цезар, Наполеон I й інші завойовники були простими «вбивцями», що не було «справедливих війн», крім, можливо, війни на захист Батьківщини. А згодом, змінивши свої переконання, завойовницькі війни визнали «справедливими», а завойовників, славили як героїв [5, с. 107].

Пацифізм перетворився на доктрину, де для означення однієї і тієї ж реальності використовували два різних терміни: пацифізм і патріотизм. Соціолог У. Парето виявив цю суперечність, двоїстість пацифізму вже в самій постановці питання щодо перебігу італійсько–

турецької війни: «Який логік буде настільки витонченим, щоб пояснити нам, простим смертним, чому завоювання Єгипту «відповідають праву», а завоювання Лівії суперечить праву?» [5, с. 107].

В цьому сутнісному протиріччі ідеології пацифізму, на думку дослідників, були закладені основи англосаксонської пацифістської ідеології, з одного боку, і ідея континентальних пацифістів і федералістів – з іншого.

Таким чином, 1889–1914 роки – період організаційного оформлення і координації діяльності пацифістського руху в міжнародному масштабі, час, коли практично щорічно проводилися міжнародні конгреси миру та конференції учасників пацифістського руху. Станом на 1912 рік в 19–ти країнах діяли 136 пацифістських союзів і організацій, а до початку Першої світової війни 15 діячів пацифістського руху стали лауреатами Нобелівської премії миру.

Розвиток пацифізму на європейських теренах став результатом процесів секуляризації, ствердження нації–держави як головного суб'єкта трансформаційних процесів, а на формування його ідеології і практики вплинула кантівська ідея «вічного миру», і тому німецького філософа вважають «батьком» пацифізму. Мислитель стверджував, що досягти миру необхідно не просто в політиці, а в розумі і за допомогою розуму, і робить таке твердження відправною точкою проекту досягнення «вічного миру» і задля цього «внищити саме джерело суперечок, що закладене в природі людського розуму» [10, с. 457].

Пацифістський рух об'єднував представників різних соціальних верств. Не зважаючи на те, що пацифізм неоднозначно сприймався в середовищі європейських інтелектуалів, популяризацією його ідей та цінностей здійснювали філософи, політики, інтелектуали, художники, письменники та релігійні діячі.

Філософським обґрунтуванням пацифізму стає позитивізм в його розумінні як світогляду, що знаходить відображення в теоріях О. Конта, Г. Спенсера, Ч. Дарвіна та ін. Деякі з філософів–позитивістів (Дж. Ст. Мілль, Л. Бюхнер) брали активну участь в пацифістському русі. Оптимізм щодо перспектив розвитку людства і організації суспільства вони вбачали в еволюції від нижчих форм життя до вищих, де науковий розум замінить релігію і виконає головну роль в організації суспільного життя, де війну замінить арбітраж.

Г. Спенсер в своїй роботі «Синтетична філософія» (1862–1896 рр.) таким чином обґрунтовував програму пацифізму: «Основною умовою можливості досягнення вищого суспільного стану, як політичного, так і будь–якого іншого, є припинення війни. Мілітаризм знищить саму можливість соціальних змін, які встановлять більш справедливі установи і законів, або ж нейтралізує ці зміни; тоді як постійний мир неминуче призведе до вдосконалення соціальних відносин» [22, с. 362].

Особливо відчутною підтримка пацифізму була серед соціологів: фундатор соціології О. Конт ще в першій пол. XIX ст. писав про загрозу зникнення війни в процесі переходу від «військово–теологічного» до «науково–індустріального суспільства» [1].

Етичні цінності і устремління пацифістів поділяла й значна частина соціологів, які відносилися до суспільства як до органічної, вітальної системи в руслі теорії Ч. Дарвіна, дотримувалися ліберальної і ліволіберальної політичної орієнтації. Керівник «Німецького соціоло-

гічного товариства» Ф. Теніс співпрацював з пацифістським рухом у діяльності Союзу міжнародної злагоди, в інших близьких до пацифізму організацій брали участь Р. Міхельс та М. Вебер.

Німецький пацифізм завдяки тому, що його підтримували частина німецьких інтелектуалів напередодні війни, яких шокувало поширення націоналістичного духу, мав певний відсоток співчуваючих серед освіченого бюргерства. Ці люди зберегли вірність традиції німецького Просвітництва і раннього романтизму, гуманізму і кантівського космополітизму. Завдання пацифістського руху, до складу якого входили ці професори як «духовна еліта» Німеччини, полягало в тому, щоб спрямувати політичну активність середнього класу та їх помірковано-реформістські настрої на боротьбу з радикальним націоналізмом.

Відомий вчений-хімік, лауреат Нобелівської премії В. Оствальд був прихильником пацифістського руху, брав участь в діяльності пацифістських організацій і пропагував їх у пресі. В межах своєї «енергетичної теорії» обґрунтував необхідність подолання людством війни і встановлення миру. І в цьому контексті розглядали науку як «класичний зразок досягнення миру», а пацифізм поставав при цьому «особливим випадком» реалізації теорії, «каталізатором культури». Такий підхід засвідчував зв'язок з кантівським практичним розумом і його здатністю досягти «вічного миру».

У своїй роботі «Енергетичні основи науки про культуру» (1909 р.) [23] В. Оствальд визначив життєдіяльність як форму трансформованої природної енергії. А перебуваючи в центрі уваги громадськості як нобелівський лауреат, вчений активно просував «енергетику» як організуючий принцип у всіх сферах суспільства і культури, суть якого викладена у відомому «енергетичному імперативі»: «Не витрачати енергію, а використовувати її!».

«Енергетичний імператив» став основою етики В. Оствальда, в якій «етичне» було синонімом «мінімальних енергетичним втрат». Згідно з філософськими ідеями «універсального монізму», дотримання цього принципу внесло би гармонію в людські дії [18].

Однак, після початку війни В. Оствальд змінив свої погляди на кардинально протилежні: виправдовуючи війну як захист німецької культури від чужинців, він виступив за гегемонію Німеччини в Європі і підписав «Маніфест – 93–х».

Достатньо широкий відгук пацифістський рух знайшов в колі учених-гуманітаріїв, де найбільш активною групою були історики, оскільки для німецьких інтелігентів саме історія визначала розуміння і смисл політики. Історику К. Лампрехту належить авторство поняття «культурна політика» (Kulturpolitik), з її акцентом на «культурній історії» як завершальному етапі національного історичного розвитку Німеччини, де верх бере духовно-ідеалістичне начало («новий ідеалізм»). Він обґрунтовує важливість Kulturpolitik в зовнішній політиці держави задля розширення впливу німецької науки і культури. Майбутня місія Німеччини в світі, на думку К. Лампрехта, полягала в тому, щоб під знаком «німецького генія» – одночасно і національного, і універсального – «все, що є великого на Землі» було об'єднане в єдину світову культуру [13].

Популярність філософії неокантіанства в Німеччині передвоєнних років, представника якої з симпатією

ставилися до пацифізму, також сприяла поширенню останнього серед німецьких інтелектуалів та середніх верств населення. Хоч неокантіанці вже втратили впевненість у «владі духу над природою» і тому не поділяли думки І. Канта щодо можливості досягнення вічного миру, але при цьому критикували війну і обґрунтовували необхідність досягнення взаєморозуміння. Засновники марбурзької школи Г. Коген і його учень П. Наторп брали участь у діяльності Союзу міжнародного злагоди, хоч це не завадило першому підписати славнозвісний «Маніфест 93–х».

У марбурзькій школі розроблялися основи соціальної педагогіки, нової теорії виховання, яка ґрунтувалася на кантівському категоричному імперативі, на сприйманні людини як мети, а не засобу. У зв'язку з цим особливу увагу філософи приділяли виховній функції пацифізму серед студентської молоді і співпрацювали з журналом пацифістів «Фріденсварте». А вже в 1916 році П. Наторп підтримав задум створення «Німецького товариства наукового пацифізму» [6].

Позиції марбурзьців з початком війни, як і позиції багатьох європейських інтелектуалів, дещо змінилися, і вони визнавали її справедливою з боку своїх держав. Г. Коген стверджував, що вічний мир є лише ідея, прагнення людини і людства до «морального устремління (Zweck)».

П. Наторп вважався пацифістом і ще до війни став членом однієї із миротворчих організацій, але висловлював думки подібні до Г. Когена. Крім того, прагнучи знайти теоретичне пояснення війні, він підкреслював, що війна можлива не лише заради миру, а й заради забезпечення мирної роботи. Кантівську ідею вічного миру він вважав «вічним завданням» чи «регулятивною ідеєю суспільного розвитку».

В цьому аспекті міжнародний правовий стан, здатний забезпечити вічний мир, П. Наторп вважає ідеалом далекого майбутнього, досягненню якого буде сприяти «науковий» пацифізм. Філософ стверджує, що пацифізм «не усвідомлює умов можливої реалізації самого по собі вірного ідеалу», а єдиний тип пацифізму, який їм визнається є «органічний пацифізм». Сутність останнього полягає у внутрішній демократизації і етизації народного життя, що є необхідною умовою для виникнення і функціонування міжнародних організацій. Неминучість конфліктів між народами П. Наторп пояснює об'єктивною відмінністю, що існує між рівнями їх розвитку, а війну оголошує як неминучим злом, так і творою силою [6].

Для інтелектуалів війна 1914–1918 років стала важким ударом – її початок затьмарив пацифістський ідеал, призвівши до того, що практично всі вони, за невеликим виключенням, почали підтримувати одну з воюючих сторін.

Однак, поступово починається повернення до ідей пацифізму, головним чином серед молодого покоління, як реакція на колосальні людські жертви. Відбувається нова мобілізація інтелектуалів під прапором пацифізму, пацифістські ідеї знову здобувають чисельну аудиторію, а на перший план в новій історичній ситуації висувається ідея створення Ліги Націй.

Досвід європейського суспільства цього періоду, увібравши в себе осмислення всієї складності змін в економіці, політиці та культурі, став плідною основою для зростання наукового інтересу до осмислення засад

кризового стану суспільного буття, що відзначалося суперечливим поєднанням позитивних зрушень і досягнень з негативними тенденціями руйнації попередніх суспільних реалій.

Список використаних джерел

1. Арон Р. Этапы развития социологической мысли [Текст] / Р. Арон; [общ. ред. и предисл. П. С. Гуревича; пер. с франц. А. И. Рычагов, В. А. Скиба]. – М.: Издательская группа «Прогресс» – «Политика», 1993. – 608 с.
2. Бородин О. Р. Отношение к войне и миру в христианстве эпохи ранней патристики (формирование христианского пацифизма) / О. Р. Бородин // Византийские очерки [Текст]: тр. рос. ученых к 19 Междунар. конгрессу византистов; Ин-т всеобщей истории. – Москва: Индик, 1996. – 271 с.
3. Бронников В. Д., Удовенчук В. С. Пацифистский дух как субъект международной политики / В. Д. Бронников, В. С. Удовенчук // Наук. праці. Політологія. – 2014. – №236. – С.99–104.
4. Григорьев А. Мир и борьба за мир [Электронный ресурс] / А. Григорьев // Антимилитаризм. – 17.06.2006. – Режим доступа: http://www.antimilitary.narod.ru/antology/grigoryev_mir.htm
5. Гросси В. Пацифизм: Долгий путь к созданию доктрины (1867–1902) // Пацифизм в истории. Идеи и движения мира / отв. ред. А. О. Чубарьян / ред. колл. Р. М. Илюхина, Т. А. Павлова и др. – М., 1998. – С.94–113.
6. Дмитриева Н. А. Философия как наука и мировоззрение: к вопросу о пацифизме в немецком и русском неокантианстве // Логос. – 2013. – №2 (92). – С.138–154.
7. Илюхина Р. М. Многоликий пацифизм / Р. М. Илюхина // Пацифизм в истории. Идеи и движения мира. – М.: ИВИ РАН, 1998. – С.162–193.
8. Илюхина Р. М. Пацифистская идея в европейской истории [Электронный ресурс] / Р. М. Илюхина // Европейский альманах. – М., 1992. – Режим доступа: http://antimilitary.narod.ru/antology/ilyuhina/ilyuhina_europe.htm
9. Илюхина Р. М. Российский пацифизм вчера и сегодня / Р. М. Илюхина; Рос. АН, Ин-т всеобщ. истории. – М.: ИВИ, 1992. – 100 с.
10. Кант И. Критика чистого разума / И. Кант; [пер. с нем. Н. Лосского; Сверен и отредактирован Ц. Г. Арзаканяном и М. И. Иткиным; Примеч. Ц. Г. Арзаканяна]. – М.: Мысль, 1994. – 591 с.
11. Карашев А. Ф. Отношение христиан первых трех веков (до Константина Великого) к военной службе / А. Ф. Карашев // Рязань: тип. братства св. Василия, 1914. – 92 с.
12. Коваль А. А. Пацифизм у концепції теорії ненасилля та політичній реальності / А. А. Коваль // Наук. праці: науково-метод. журнал. – Вип.97. Т.10. Політологія. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. – С.142–145.
13. Лесных С. В. Жизненный путь и историко-культурная концепция Карла Лампрехта: Автореф. дис. ... канд. ист. наук:07.00.03 / С. В. Лесных; [Воронеж. гос. ун-т]. – Воронеж, 2002. – 26 с. – Библиогр.: с. 26.
14. Маслихин А. В. Идеи мира и пацифизма на постсоветском пространстве / А. В. Маслихин // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2012. – №23. – С.100–107.
15. Маслихин А. В. Идеи пацифизма, мира и ненасилия в условиях глобализации [Электронный ресурс] / А. Маслихин. – Режим доступа: <http://wfpf-unesco.org/rus/offpap/top12/amasl.htm>
16. Митрохин Л. Н. Христианство и борьба за мир (религиозный пацифизм на Западе: истоки и социальная роль) / Л. Н. Митрохин // Вопросы философии. 1984. – №11. – С.38–63.
17. Неклесса А. И. Ordo quadro – четвертый порядок: пришествие постсовременного мира / А. И. Неклесса // Полис. – 2000. – №6. – С.6–23.
18. Оствальд В. Философия природы [Текст] / В. Оствальд; под ред. Э. Л. Радлова; пер. с нем. О. А. Давыдовой. – СПб.: Тип. Акц. Общ. Брокгауз–Ефрон, 1903. – 326 с.
19. Павлова Т. А. Исторические судьбы российского пацифизма [Текст] / Т. А. Павлова // Вопросы истории. – 1999. – №8. – С.28–42.
20. Пацифизм в истории: Идеи и движения мира: сб. ст. / отв. ред. А. О. Чубарьян. – М.: ИВИ РАН, 1998. – 290 с.
21. Сдвижков Д. А. Против «железа и крови». Пацифизм в Германской империи [Текст]: научное издание / Д. А. Сдвижков; РАН, Ин-т всеобщ. истории. – М.: ИВИ РАН, 1999. – 330 с.

22. Спенсер Г. Синтетическая философия: Пер. с англ. / Г. Спенсер // В сокр. изложении Г. Коллинза [пер. с англ. П. В. Мокеевского; ред. С. Д. Кошич]. – К.: Ника–Центр, 1997 – 512 с.

23. Ostwald W: Energetischer Grundlagen der Kulturwissenschaft. Leipzig 1909. – 200 p.

24. Pacifism [Electronic resource] / Oxford English Dictionary, second edition, edited by John Simpson and Edmund Weiner, Clarendon Press, 1989. – Mode of access: <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/pacifism>

25. Santi R. 100 years of peacemaking: A history of International Peace Bureau and other international peace movement organizations and networks / R. Santi. – Geneva, 1991. – P.2–9.

26. War: Four Christian Views / Ed. by R. G. Clouse. Downer Grove, Illinois, 1981. – 210 p.

References

1. Aron R. Etapy razvitija sociologicheskoy mysli [Tekst] / R. Aron; [obshh. red. i predisl. P. S. Gurevicha; per. s franc. A. I. Rychagov, V. A. Skiba]. – M.: Izdatel'skaja gruppa «Progress» – «Politika», 1993. – 608 s.
2. Borodin O. R. Otnoshenie k vojne i miru v hristianstve jepohi rannej patristiki (formirovanie hristianskogo pacifizma) / O. R. Borodin // Vizantijskie ocherki [Tekst]: tr. ros. uchenyh k 19 Mezhdunar. kongressu vizantinistov; In-t vseobshhej istorii. – Moskva: Indrik, 1996. – 271 s.
3. Bronnikov V. D., Udovenchuk V. S. Patsyfst's'kyy rukh yak sub'yekt mizhnarodnoyi polityky / V. D. Bronnikov, V. S. Udovenchuk // Naukovi pratsi. Politolohiya. – 2014. – №236. – S.99–104.
4. Grigor'ev A. Mir i bor'ba za mir [Elektronnyj resurs] / A. Grigor'ev // Antimilitari. – 17.06.2006. – Rezhim dostupa: http://www.antimilitary.narod.ru/antology/grigoryev_mir.htm
5. Grossi V. Patsifizm: Dolgij put' k sozdaniyu doktriny (1867?–1902) // Patsifizm v istorii. Idei i dvizheniya mira / otv. red. A. O. CHubar'yan / red. koll. R. M. Ilyuhina, T. A. Pavlova i dr. – M., 1998. – S.94–113.
6. Dmitrieva N. A. Filosofiya kak nauka i mirovozzrenie: k voprosu o patsifizme v nemetskom i russkom neokantianstve // Logos. – 2013. – №2 (92). – S.138–154.
7. Ilyuhina R. M. Mnogolikij patsifizm / R. M. Ilyuhina // Patsifizm v istorii. Idei i dvizheniya mira. – M.: IVI RAN, 1998. – S.162–193.
8. Ilyuhina R. M. Patsifistskaya ideya v evropejskoj istorii [Elektronnyj resurs] / R. M. Ilyuhina // Evropejskij al'manah. – M., 1992. – Rezhim dostupa: http://antimilitary.narod.ru/antology/ilyuhina/ilyuhina_europe.htm
9. Ilyuhina R. M. Rossijskij patsifizm vchera i segodnya / R. M. Ilyuhina; Ros. AN, In-t vseobshch. istorii. – M.: IVI, 1992. – 100 s.
10. Kant I. Kritika chistogo razuma / I. Kant; [per. s nem. N. Losskogo; Svereni i otredaktirovan Ts. G. Arzakanyanom i M. I. Itkinym; Primech. Ts. G. Arzakanyana]. – M.: Mysl', 1994. – 591 s.
11. Karashev A. F. Otnoshenie hristian pervyh trekh vekov (do Konstantina Velikogo) k voennoj sluzhbe / A. F. Karashev // Ryzan': tip. bratstva sv. Vasiliya, 1914. – 92 s.
12. Koval' A. A. Patsyfizm u kontseptsii teorii nenasyllja ta politychnij real'nosti / A. A. Koval' // Naukovi pratsi: naukovo-metod. zhurnal. – Vyp.97. T.10. Politolohiya. – Mykolajiv: Vyd-vo ChDU im. Petra Mohyla, 2009. – S.142–145.
13. Lesnyh S. V. Zhiznennyj put' i istoriko-kul'turnaya kontseptsiya Karla Lamprekhta: Avtoref. dis. ... kand. ist. nauk:07.00.03 / S. V. Lesnyh; [Voronezh. gos. un-t]. – Voronezh, 2002. – 26 s. – Bibliogr.: s. 26.
14. Maslihin A. V. Idei mira i patsifizma na postsovet'skom prostranstve / A. V. Maslihin // Visnik Lugans'kogo natsional'nogo universitetu imeni Tarasa Shevchenka. – 2012. – №23. – S.100–107.
15. Maslihin A. V. Idei patsifizma, mira i nenasyllja v usloviyah globalizatsii [Elektronnyj resurs] / A. Maslihin. – Rezhim dostupa: <http://wfpf-unesco.org/rus/offpap/top12/amasl.htm>
16. Mitrohin L. N. Hristianstvo i bor'ba za mir (religioznyj patsifizm na Zapade: istoki i sotsial'naya rol') / L. N. Mitrohin // Voprosy filosofii. 1984. – №11. – S.38–63.
17. Neklessa A. I. Ordo quadro – chetvertyj poryadok: prishestvie postsovremennogo mira / A. I. Neklessa // Polis. – 2000. – №6. – S.6–23.
18. Ostval'd V. Filosofiya prirody [Tekst] / V. Ostval'd; pod red. E. L. Radlova; per. s nem. O. A. Davydovoj. – SPb.: Tip. Akts. Obsch. Brokgauz–Efron, 1903. – 326 s.
19. Pavlova T. A. Istoricheskie sud'by rossijskogo patsifizma [Tekst] / T. A. Pavlova // Voprosy istorii. – 1999. – №8. – S.28–42.
20. Patsifizm v istorii: Idei i dvizheniya mira: sb. st. / otv. red. A. O. Chubar'yan. – M.: IVI RAN, 1998. – 290 s.

21. Sdvizhkov D. A. Protiv «zheleza i krovi». Patsifizm v Germanskoj imperii [Tekst]: nauchnoe izdanie / D. A. Sdvizhkov; RAN, In-t vseobshch. istorii. – M.: IVI RAN, 1999. – 330 s.

22. Spenser G. Sinteticheskaya filosofiya: Per. s angl. / G. Spenser // V sokr. izlozhenii G. Kollinza [per. s angl. P. V. Mokievskogo; red. S. D. Koshis]. – K. : Nika-TSentr, 1997 – 512 s.

23. Ostwald W: Energetischer Grundlagen der Kulturwissenschaft. Leipzig 1909. – 200 p.

24. Pacifism [Electronic resource] / Oxford English Dictionary, second edition, edited by John Simpson and Edmund Weiner, Clarendon Press, 1989. – Mode of access: <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/pacifism>

25. Santi R. 100 years of peacemaking: A history of International Peace Bureau and other international peace movement organizations and networks / R. Santi. – Geneva, 1991. – P.2–9.

26. War: Four Christian Views / Ed. by R. G. Clouse. Downer Grove, Illinois, 1981. – 210 p.

Slivinska A. Ph., PhD in Philosophy, Assistant Professor, the Philosophy chair, Kyiv National University of Culture and Arts (Ukraine, Kyiv), alina.slivinska@gmail.com

The Ideological and Theoretical Foundations of Pacifism as of a Socio-Political Movement: the Historical Context

The article describes the evolution of pacifist ideas in a European intellectual landscape of the second half of the XIX–XX centuries and their role in the formation of the ideology and practice of peace movements. We analyze the content and scope of the «pacifism» concept, present the essential characteristics of pacifism as of a worldview and as of a certain way of thinking, aimed at the realization of the «perpetual peace» concept.

Keywords: pacifism, typology of pacifism, non-violence tradition, «perpetual peace», Kant, German pacifism, Ostwald, «sentimental» pacifists, pacifists – realists, Natorp, Russian pacifism.

Сливинская А. Ф., кандидат философских наук, доцент кафедры философии, Киевский Национальный университет культуры и искусств (Украина, Киев), alina.slivinska@gmail.com

Идейно-теоретические основы пацифизма как общественно-политического движения: исторический контекст

Рассматривается эволюция пацифистских идей в европейском интеллектуальном ландшафте второй половины XIX – XX ст. и их роль в процессе становления идеологии и практики миротворческих движений. Анализируется содержание и объем понятия «пацифизм», осуществляется попытка представить сущностные характеристики пацифизма, как принципа мировоззрения и определенного способа мышления, направленного на реализацию идеи «вечного мира»

Ключевые слова: пацифизм, типология пацифизма, традиция ненасилия, «вечный мир», И. Кант, немецкий пацифизм, В. Оствальд, «сентиментальные» пацифисты, пацифисты – реалисты, П. Натторп, российский пацифизм.

* * *

УДК 140.8

Шиндаулова Р. Б., кандидат педагогических наук, доцент, Казахская национальная консерватория им. Курмангазы (Республика Казахстан, Алматы), sharabana1@mail.ru

ПОТЕНЦИАЛ МУЛЬТИДИСЦИПЛИНАРНЫХ ПОДХОДОВ В ИССЛЕДОВАНИИ НООГУМАНИСТИЧЕСКОГО МИРОВОЗЗРЕНИЯ

Автор осуществляет попытку обосновать эвристический потенциал мультидисциплинарных подходов в исследовании ноогуманитического мировоззрения как современного ориентира развития образования. В результате, автором продемонстрирована глубинная связь идей ноогуанизма с естественнонаучными картинами мира, в частности, репрезентированных подходами квантовой физики, теорией относительности, теорией суперструн, теорией физического вакуума, психофизической теорией и т.д. Автором показано, что идеи ноогуанизма резонируют с концепцией гуманистического универсализма, который также признает как материальное, так и идеальное равнозначными сторонами единой реальности, легитимизируя принципы научно-метафизической картины мира.

Ключевые слова: ноогуанизм, ноогуманитическое мировоззрение, мультидисциплинарность, квантовая физика, теория относительности, теория суперструн, теория физического вакуума.

(статья друкється мовою оригіналу)

Ноогуманитическое мировоззрение, как интегральное понятие, вбирающее в себя значения из естественнонаучной, гуманитарной (в частности, философской) областей знаний, с точки зрения организации современного научного поиска, не может не находиться в зоне действия разноуровневого методологического анализа, представленного на уровне философской рефлексии, общенаучной методологии и методологии частных наук. Реализуемый в статье анализ потенциала мультидисциплинарных подходов в исследовании ноогуманитического мировоззрения выглядит актуальным в контексте оптимизации сложных процессов модернизации образования, которые необходимо реализовывать, в том числе и с мировоззренческих позиций [0; 0; 0; 0].

В этой связи современное естествознание располагает огромным ноогуманитическим мировоззренческим потенциалом, который можно рассматривать двухуровнево: с одной стороны, в качестве «ноосферно-экологических», «физических» блоков в структуре ноогуманитического знания; с другой, – как один из адаптивных инструментов эффективной технологизации педагогического процесса.

Ноогуманитическое мировоззрение, зиждется на естественнонаучных теориях: учении о ноосфере, концепции устойчивого развития общества, некоторых положениях квантовой физики: теории струн, теории физического вакуума, – ориентированных, с точки зрения ноогуанизма, на главный смысловой посыл – идею продуцирующего (мироформирующего) значения сознания, выражающегося в позитивно-гармонизирующем влиянии человеческого разума на социоприродные системы. Данная идея возникла еще во времена Античности, а затем имела свое развитие в концепциях ноогуманитической ориентации: «Демокрит учил, в соответствии с наставлениями своего учителя Левкиппа, что первыми принципами всех вещей, содержащимися во вселенной, были атомы и вакуум. В каббалистическом смысле вакуум означает в этом случае латентное Божество или латентную силу, которая в своем первом проявлении становится Волей и таким образом сообщает первый импульс тем атомам, чьей агломерацией является материя» [0, с. 106].

Если в учении о ноосфере идея мироформирующего значения сознания опосредуется в планетарной характеристике и в геологопреобразующей деятельности человека, находя научное обоснование в рамках биогеохимического подхода и осуществленное в классических канонах академического исследования, то интерпретация указанной идеи в условиях квантовой физики осуществляется на основе психофизического подхода и зачастую носит гипотетический характер из-за специфических законов субатомного мира.

В квантовой физике в результате работы по выяснению физической природы взаимодействия сознания оператора с различными физическими процессами и приборами, ученые пришли к выводу, что ни одно из известных в современной физике полей не обладает такими свойствами, которые наблюдаются в психофизических экспериментах и, таким образом, было установлено влияние сознания человека на физические процессы. В